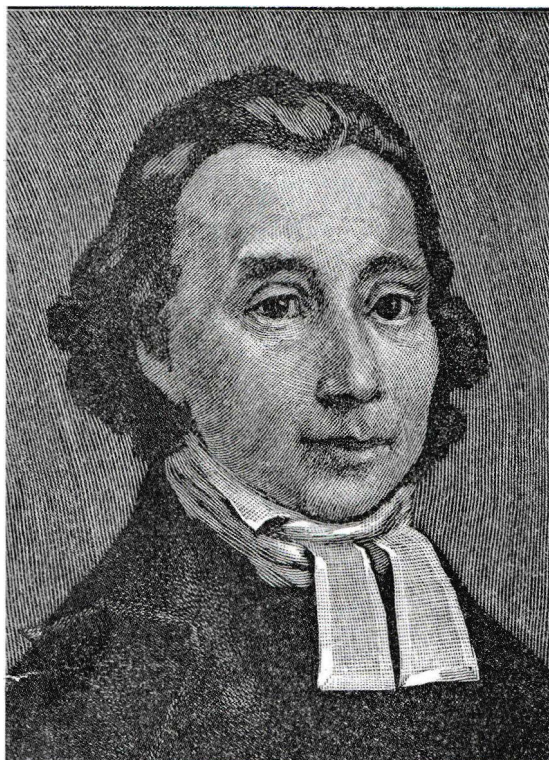

Jacob Nicolaj Wilse

– teolog og professor ekstraordinær

Av Unni Gangnæs

Jacob Nicolaj Wilse.

Eidsberg bør hedre Jacob Nicolaj Wilse ved å trekke frem i historiens lys denne mannens virke i de 15 år han fikk virke som sogneprest og folkeopplysningsmann i sognet. Eidsberg historielag mener det er all mulig grunn til å skape fornyet interesse for Wilses kulturhistoriske betydning på mange samfunnsviktige områder. Kommunen kan høste stor nasjonal interesse ved å løfte frem

*** fra historiens skattkammer den allsidige Jacob Nicolaj Wilse som året 1784 ble utnevnt som ekstraordinær**

professor i teologi. Mindre kjent er det kanskje at Wilses prestegård i Eidsberg ble et godt eksempel for andre prestegårder som modell og mønsterbruk. Han satte dype spor etter seg i de 33 år han fikk virke som prest i Spydeberg og Eidsberg. Det vil være trist om denne kulturpersonligheten skulle forsvinne i historiens glemsel og bare huskes som en gravlagt prest på Eidsberg prestegård.

Jacob Nicolaj Wilse ble født i Lemvig i Jylland (Danmark) 24.01.1735. Han var sønn av presten Peder Wilse og Maren Bierregaard. Som student i København var det særlig de naturvitenskapelige studier som tiltrakk ham, men valgte likevel teologien. Han fant nok ut at man ikke kunne leve av å studere naturvitenskap alene.

Det ble sagt om Jacob Nicolaj Wilse at han led av skrivekløe og vitebegjærighet allerede fra barnsben av. Sikkert er det at dette preget hele hans voksne liv. Datidens intellektuelle språk ved universitetet i København var fransk og tysk. Jacob Nicolaj både skrev og snakket begge språk uten vanskeligheter.

Også mens han studerte teologi var det naturvitenskapen som trakk ham til seg med magnetisk kraft. Den tyske naturforskeren Christian Gottlieb Kratzenstein ble en av

hans læremestere i så henseende. Kratzenstein ble ansatt ved universitetet i København i 1753.

Jacob Nicolai Wilse fulgte interessert med i forelesningene til Kratzenstein i matematikk, fysikk, kjemi, botanikk og generell naturhistorie.

Selv etter at Wilse kom til Norge opprettholdt han brevkontakt med Kratzenstein som han var blitt god venn med gjennom Københavnårene.

Witse fikk rede på at det i Spydeberg i Norge var en ledig prestestilling, og fikk via biskopen i Akershus beskjed om at dette kallet straks kunne bli hans. Dette må ha vært i 1767. Han giftet seg så med Anna Cecilia Thorup hjemme i Jylland. Fra da av anså han Norge som sitt fedreland og kalte seg nordmannen Wilse. Fra første dag fra sitt prestesete i Spydeberg arbeidet han utrettelig for sitt nye fedrelands ve og vel. Det gjorde at han fikk plass i norsk historie som en av landets beste menn.

Geografi hadde alltid ligget Wilses hjerte særlig nær, men selv fikk han liten anledning til å reise. Prestekallet ga ikke økonomisk avkastning stor nok til den slags. Han søkte stadig om reisestipendier, men fikk ingen. Likevel tegnet han utallige kart med reisebeskrivelser han fikk antatt og utgitt.

De første årene i Spydeberg fikk han dessuten ikke tid til å reise eller skrive bøker. Han fikk nok med å skjøtte sitt kall og sine plikter. Etter hvert kom han likevel i gang med sin Spydeberg-beskrivelse som foreligger den dag i dag i bokform. Han prøvde å få den trykket allerede i 1777, men fikk den ikke trykket i Danmark. Danskene syntes det smakte for mye av misforstått norsk patriotisme. Den kom omsider likevel ut

i 1779 i 300 eksemplarer. En bok på 579 sider med tillegg på 174 sider, trykket i Norge. Boken ble ingen økonomisk suksess. Han tapte penger på sitt prosjekt, men han lot seg ikke stoppe av det.

I 1781 ga han ut et kart over det «Søndenfjeldske Norge». Det ble trykket i Berlin på Vitenskapsselskapets Forlag. Etter dette fikk Wilse stor oppmerksomhet hos de lærde, også i Danmark. Det ene lærde skriftet etter det andre strømmet fra hans hånd. Det kongelige Vitenskapers Selskap i Trondheim viste ham stor ære. Det samme gjorde regjeringen.

I 1784 fikk han tittelen ekstraordinær professor i teologi. Og fra nå av var han en aktet mann i de lærdes kretser.

Han hadde i løpet av 30 år skaffet seg et privat bibliotek på 2000 bind.

I 1786 skiftet han kall fra Spydeberg til Eidsberg. Mye fordi han anså det som et bedre kall økonomisk. Han begynte straks å samle inn materiale til å beskrive også denne bygd på samme måte som Spydeberg, men skjønte at det viktigste ble å foreta husbesøk overalt, og gjøre seg inngående kjent med alle deler av bygden.

I 1789 fikk han i oppdrag av den danske kronprins å lage en beskrivelse av hele det Smaalenske Amt, og tegne et nøyaktig kart over amtet. Amtet besto på denne tid av 20 prestegjeld og 3 byer. Kronprinsen ville godtgjøre ham for dette arbeidet med 200 riksdaler av sin egen kasse. Wilse tok fatt på arbeidet med godt mot, men møtte så store vanskeligheter underveis at det hele strandet. Ikke minst fordi de militære myndigheter anså det som nærmest høyforrederi å utforme et slikt kart. Det

ville de ikke ha noe av!

I stedet ble det i august 1791 i Kristiania stiftet «Det topografiske selskap». Wilse var en av stifterne, men det var stiftsamtmannen, kammerherre Moltke, som ble selskapets styreleder. Selskapet produserte flere topografiske beskrivelser for forskjellige deler av Norge. Jacob Nicolaj Wilses «Topographisk Beskrivelse over Eidsberg Præstegjeld» ble utgitt i denne tiden.

Wilse utarbeidet også en rekke reise-iakttagelser som ble mottatt med stor interesse av hans samtid. Der skrev han om alt det han opplevde, hadde sett og lest seg til. Han skrev om sin oppvekst i Lemvig og Jylland, om studietiden i København. I Eidsberg-tiden skrev han om det han så av bygdens liv, alt fra huslige sysler til jordbruk, håndverk og allmenne lese- og regneferdigheter hos bygdefolket

Samtidig var han en uhyre flittig karttegner. Han tegnet kart over Spydeberg og Eidsberg, men også over Kristiania og omegn, over Tistedalsvassdraget, Glommas løp fra Øyeren til Fredrikstad m.m. Han tegnet også prospekter over de vakreste partier av Spydeberg og Eidsberg, av Sarpsfossen og mange flere. Han hadde tydeligvis også en kunstnerisk åre.

Sitt livs storverk ble for ham selv hans forslag til grunnplan for et universitet. Dette arbeidet han med i over 30 år. Han ga planen følgende franske tittel: «Avis sur l'arangement des musées publiques avec le plan d'un parc Académique ou d'un musée publique universelle de la plus grande étendu auprès d'une Capitale avec une Carte». Dette verket fikk han aldri trykt, men i stedet ledet det ham inn på et utkast til

et norsk universitet. Et utkast han fikk trykt i 1796, mens han var sogneprest i Eidsberg.

Jacob Nicolaj Wilse interesserte seg sterkt for meteorologien. Denne vitenskapen ble vekket allerede under studietiden i København under læreren Kratzenstein.

Resultatene av sine egne observasjoner utkom under Spydebergtiden som et tillegg til den store Spydebergbeskrivelsen. «Forsøg til en stedsværende Meteorologisk Natur- og Husholdningskalender» var tittelen på dette skriftet.

Dette fikk han stor anerkjennelse for både i Stockholm og Berlin. Han ble med ett et kjent navn i akademiske kretser i Tyskland.

Wilse utga et periodisk blad i 1777, mens han fortsatt var en ukjent prest i Spydeberg. Dette bladet utkom i bare 51 eksemplarer hvorav Wilse selv kjøpte 20 av egen pung

Han ga seg ikke og arbeidet videre med utarbeidelsen av et månedsblad som skulle hete «Betragteren». Det ble med planene. Publikum var ikke interessert i slike blader. Mange flere lærde enn Wilse hadde erfart det samme.

I Eidsberg-årene utga han et nytt blad som utkom under navnet «Hermoder». Han var en brennende folkeopplysningsmann. Han mente at en god oppdragelse og kunnskap gjennom undervisning var et lands beste virkemiddel for sitt folks velstand og velvære. Kunnskap ville skape lykkefølelse blant folk, hevdet han. Han hadde en kullsviertro på oppdragelsens og kunnskapens makt. Han levde også i en tid hvor man var veldig opptatt av de

pedagogiske problemer. Kong Fredrik IV hadde opprettet 240 almueskoler, 20 i hvert av rikets rytterdistrikter.

Wilse fikk i rikelig monn anvende i praksis de pedagogiske idéer han brant for gjennom sin prestegjerning. Han syntes lærerne hadde alt for dårlig utdannelse og ble alt for dårlig lønnet. Han oppdaget at skoleholderne i for eksempel Eidsberg måtte tigge seg til sin lønn hos bøndene. Det ville han ha slutt på og fikk laget en forordning som sikret lærerne en fast lønn og at almueskolene fikk penger til innkjøp av skolemateriell.

Han reformerte skolevesenet i Eidsberg ved å kreve at lærerne måtte få bedre utdannelse. Han premierte bl.a. de i bygda som opprettet klokke- og skolemesterseminarer for sine lærere.

Det var ikke nok at folk lærte å lese, mente Wilse. De måtte også ha noe å lese i. Det var smått med lesestoff hos bøndene. Av sin egne og skolekassens midler kjøpte han så inn bøker som han delte ut til alle skolene i sognet. Han delte også ut bøker til bygdens fattige og til alle de som bodde svært avsides til i sognet. Problemet var at det var smått med passende bøker. Det var mest katekismer og religiøse hefter for øvrig. Han lånte derfor ut av sitt rikholdige bibliotek til sine sognebarn.

Allerede i 1763 hadde han utarbeidet en plan for en realskole i Kristiania. Han var forutseende allerede da, langt forut for sin samtid i Norge. Han var opptatt av at den unge slekt ikke bare måtte skaffes boklig lærdom, men også måtte «Lægge sig nok til Legems Øvelser». Han viste til at de gamle grekere og romere drev iherdig gymnastikk for å bevare sitt legemes sunnhet. Wilse

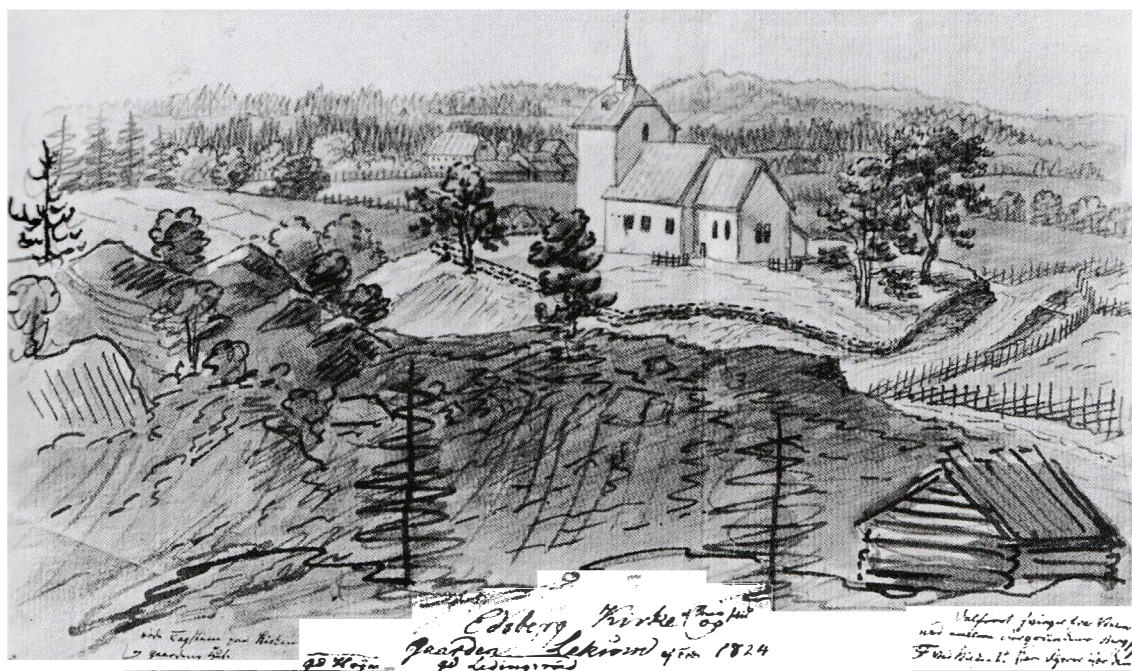
var en av de første i Norge som slo til lyd for gymnastikkens betydning som skolefag.

Hans morbror, presten Bierregaard i Jarlsberg, hadde opprettet en privatskole på sin prestegård. Wilse tenkte også på å opprette en slik på prestegården i Eidsberg, men sognekallet kastet ikke nok av seg økonomisk til at han kunne sette denne ideen ut i livet.

Han hadde dessuten selv en stor barneflokk å forsørge. Derimot opprettet han et husapotek på prestegården, og utleverte medisiner til syke bygdefolk. Han ble en foregangsmann i jordbruket. Han skrev om potetplantens fortreffelighet, lærte folk å dyrke den og mange andre nyttige vekster som på den tiden var ukjente for bøndene i sognet.

Han lærte dem viktigheten av god hygiene, han lærte dem om bekjempelse av ugress i åkeren og om hvordan man skulle bekjempe sykdommer hos husdyrene. Han var en intens motstander av overtro på alle områder og søkte å fordrive den slags overalt hvor han påtraff dette hos sognefolket.

Etter hvert ble han helt besatt av tanken på at Norge måtte få sitt eget universitet. Hans navn i samtiden og under Eidsberg-årene er hovedsakelig knyttet til hans kamp for å vinne gehør for at Norge måtte få sitt universitet. Det rare er at mange av hans danske kolleger støttet hans krav, mens enkelte taleføre nordmenn var imot! Wilse ga seg ikke. Han hamret inn i hodet på nordmenn og dansker nødvendigheten av at Norge måtte få et eget universitet. Første gang tanken hadde vært reist var i 1661, men den ble straks begravet.

Tegning av Eidsberg kirke fra 1824. Slik kan vi tenke at det var under Wilses virke.

100 år senere dukket tanken opp på nytt. Dikteren Holberg sa at mangelen på et eget norsk universitet var et hinder for utviklingen av nasjonens store evner og anlegg. Det ble ikke noe mer enn ord av dette heller. Tanken ble begravet og idèen sovnet hen.

I 1788 kom kronprins Fredrik til Norge. Flere kjente nordmenn benyttet anledningen til å minne ham om kravet, men kronprinsen reiste tilbake til Danmark uten å ha gitt noe løfte. Det var med andre ord små utsikter til at noe mer ville skje. Misstemningen og skuffelsen blant de lærde i Norge var stor. De var forbitret, det fremkom mange skrifter. Nok en gang så det ut til at saken skulle dø hen, inntil Jacob Nicolaj Wilse i 1793 bringer den inn i et nytt stadium med det som i universitetets senere jubileumsskrift er kalt «Wilses universitetskrav».

Wilses djerne opptreden tente sinnene i brann hele landet over og vakte oppsikt også i Danmark. Denne gang tillot ikke Wilse at kravet om et eget norsk universitet skulle lide samme skjebne som sine forgjengere. Wilse til og med tegnet en grunnskisse av det universitet han tenkte seg. Denne er tegnet i årene mens han var sogneprest i Eidsberg. Han fikk med seg de fleste sentrale aktører i Norge og Danmark. Det ble etter hvert oppfattet som et skandinavisk krav. Den mest innflytelsesrike mann østenfjells på denne tiden var brukseier Bernt Anker. I et brev til Wilse datert 25.05.1793 gir han sin støtte til Wilses kamp.

Folk var nå spent på hva regjeringen ville gjøre. Den på sin side avspiste nordmennene med en kongelig resolusjon om at kun eksamen artium for fremtiden skulle kunne avholdes

i Norge. De anførte pengemangel som grunn for sin negativitet. Det til tross for at nordmennene hadde sagt at universitetet ikke skulle koste den danske stat et eneste øre!

Så skulle man tro at saken var avgjort og igjen sovne hen, men nei! Wilse holdt sin og andres motivasjon i ånde og bevegelse. Kravet døde ikke hen, tvert imot. Den 22.03.1797 holdt Wilse et foredrag i Kristiania for en forsamling tilhengere om at man nå ikke måtte tåle noen nasjonal døsighet og uvirksomhet. Nordmenn måtte stå på og fortsette kampen, noe annet kunne ikke tåles. Hans tale ble gjengitt i bladet «Hermoder». «Vi vare varme, vi ere blevne Kolde, vi raaber i Ørkenen. Men lad oss bare ikke gi tabt. Naar var oplysningen større end nu? Naar var regjeringen bedre? Naar tillot den borgerne – som nu – at ta del

endog i forvaltningen av finanserne?... Det gjelder vor, vore Børns og hele Efterslegtens Sjelevel, hvilken alle have Fordring paa».

Da saken endelig ble kronet med seier i 1811 fikk Jacob Nicolaj Wilse dessverre ikke oppleve dette. Han døde 25.03.1801 på Eidsberg prestegård. Ikke desto mindre. De tanker han igjen og igjen hadde kastet frem – også sine siste leveår, fikk ny og vedvarende næring. Hans utrettelige energi i denne saken fikk nordmenn til å tenne og ikke gi seg. I denne fasen av det norske universitets historie var han kanskje den mest førende energi og menneskelige drivkraft.

Kilde:

Jacob Nicolaj Wilse:
«En kulturhelt»
av Harald Bakke, 1912